

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-11>

УДК 332.012.2

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

THE ROLE OF ECOLOGICAL ENTREPRENEURSHIP IN THE CONDITIONS OF POST-WAR RECONSTRUCTION

Поясник Георгій Володимирович

кандидат технічних наук, доцент,

Харківський національний автомобільно-дорожній університет

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7776-9932>

Poiasnyk Heorhii

Kharkiv National Automobile and Highway University

Стаття присвячена дослідженню сучасного стану розвитку екологічного підприємництва та його ролі у післявоєнній відбудові України. Актуальність дослідження зумовлена катастрофічним станом довкілля, в зв'язку з яким післявоєнна відбудова нашої держави повинна відбуватися на засадах Європейського зеленого курсу з використанням передових екологічних інструментів. Мета статті – розроблення шляхів вирішення проблем розвитку екологічного підприємництва в умовах післявоєнної відбудови України. Для досягнення мети в процесі дослідження було вирішено низку завдань: визначено поняття «екологічне підприємство», суб'єкти та види екологічного підприємництва; проаналізовано міжнародний та вітчизняний досвід впровадження екологічного підприємництва; вивчено зміни в законодавстві про екологію, спрямовані на підтримку «екологізації» бізнесу; виявлено проблеми екологічної модернізації українського бізнесу та запропоновані шляхи їх вирішення. В ході дослідження використані загальнонаукові методи пізнання: індукції та дедукції, аналізу та синтезу, асоціації та аналогії. За результатами дослідження встановлено, що післявоєнна відбудова має відбуватися на засадах Європейського зеленого курсу з використанням передових екологічних інструментів. Вкрай важливою у післявоєнній відбудові України є роль екологічного підприємництва. На сьогоднішній день розвиток екологічного підприємництва відбувається повільними темпами, що зумовлено низькою проінформованістю бізнесу про сучасні екологічні технології, відсутністю належної державної підтримки, непрогнозованою ситуацією в Україні, відсутністю достатнього капіталу, зменшення кількості клієнтів, руйнуванням ланцюгів постачання, високими податками і зборами. Вирішення зазначених проблем потребує здійснення наступних заходів: надання консультацій бізнесу щодо екологічної модернізації виробництва з урахуванням вимог законодавства ЄС, забезпечення доступу до фінансових інструментів та фондів Європейського Союзу на рівних умовах із іншими європейськими компаніями, залучення безповоротної фінансової допомоги та технологій для екологічної модернізації підприємств, надання доступних кредитів (під 0%) чи вигідних програм кредитування, локалізація виробництва обладнання в Україні, підтримка експорту продукції, інвестиції в екологізацію виробництва та скорочення викидів під час повоєнного відновлення, приведення екологічної політики у відповідність до вимог законодавства ЄС. Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів вітчизняними підприємствами для екологічної модернізації своєї діяльності в умовах післявоєнного відновлення.

Ключові слова: екологічне підприємство, післявоєнне відновлення, екологічна модернізація підприємства, енергоефективність виробництва, екологічні податки.

The article is devoted to the study of the current state of development of ecological entrepreneurship and its role in the post-war reconstruction of Ukraine. The relevance of the study is due to the catastrophic state of the environment, in connection with which the post-war reconstruction of our country should be based on the European Green Deal with the use of advanced environmental instruments. The purpose of the article is to develop ways to solve the problems of development of environmental entrepreneurship in the context of post-war reconstruction of Ukraine. To achieve this goal, the study solved a number of tasks: the author defines the concept of "ecological entrepreneurship", subjects and types of ecological entrepreneurship; analyzes international and domestic experience of implementing ecological entrepreneurship; studies changes in environmental legislation aimed at supporting the "greening" of business; identifies the problems of ecological modernization of Ukrainian business and suggests ways to solve them. The study used general scientific methods of cognition: induction and deduction, analysis and synthesis, association and analogy. The study found that post-war reconstruction should be based on the European

Green Deal with the use of advanced environmental tools. The role of environmental entrepreneurship is extremely important in the post-war reconstruction of Ukraine. To date, the development of environmental entrepreneurship is slow due to low business awareness of modern environmental technologies, lack of adequate government support, unpredictable situation in Ukraine, lack of sufficient capital, fewer customers, disrupted supply chains, and high taxes and fees. The solution to these problems requires the following measures: providing business with advice on environmental modernization of production in accordance with the requirements of EU legislation, ensuring access to financial instruments and funds of the European Union on equal terms with other European companies, attracting non-repayable financial assistance and technologies for environmental modernization of enterprises, providing affordable loans (at 0%) or favorable lending programs, localizing equipment production in Ukraine, supporting exports of products, etc. The practical significance of the study lies in the possibility of applying the obtained results by domestic enterprises for the ecological modernization of their activities in the conditions of post-war recovery.

Keywords: ecological entrepreneurship, post-war recovery, ecological modernization of the enterprise, energy efficiency of production, environmental taxes.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток економіки в багатьох країнах світу призводить до експлуатації та нераціонального використання природних ресурсів, порушення законів самоочищення та відтворення екосистеми Землі. Наслідки такого ставлення до довкілля призводять до його руйнування, втрати здатності відновлюватися, впливають на еколого-економічний стан регіонів, розвиток технологій і виробництва, тривалість життя та здоров'я людей, рівень їхнього добробуту.

Комфортного для життя людини стану довкілля можна досягти тільки за допомогою здійснення екологічно орієнтованої підприємницької діяльності в кожній державі. Розроблення та впровадження сучасних екологічно чистих технологій, методів видобутку і переробки природних ресурсів, виробництва екологічної продукції послужили передумовами появи і розвитку екологічного підприємництва в США та країнах західної Європи. Особливої актуальності екологічне підприємство набуває й для України. Більшість українських підприємств нехтують екологічним аспектом, що призводить до погіршення екологічної ситуації не тільки в нашій державі, а й у світі в цілому. Ситуацію ускладнює й те, що Україна знаходиться в стані війни. Значних руйнувань продовжує зазнавати інфраструктура. Ще більше страждає довкілля. Саме тому післявоєнна відбудова нашої держави повинна відбуватися на засадах Європейського зеленого курсу з використанням передових екологічних інструментів. Вкрай важливою у післявоєнній відбудові України є роль бізнесу. З огляду на катастрофічну ситуацію з довкіллям, українські підприємства мають сконцентруватися на екологічній модернізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання екологічного підприємництва досить активно вивчається вітчизняними та зарубіжними науковцями: Quinn J. B. [1],

Schaltegger S. A. [2], Купаловою Г. І. [3], Тітенко Г. В. [4], Бобковою А. та Павлюченко Ю. [6] та іншими. Однак недостатньо дослідженим на сьогоднішній день залишається питання ролі екологічного підприємництва в умовах післявоєнної відбудови України.

Формулювання цілей статті. Мета статті – розроблення шляхів вирішення проблем розвитку екологічного підприємництва в умовах післявоєнної відбудови України.

Виклад основного матеріалу. Першим науковцем, який почав досліджувати екологічне підприємство, став Quinn J. B. В роботі «Next Big Industry: Environmental Improvement», опублікованій в 1972 році, він обґрунтував положення про необхідність розвивати екологічний рух, який сприятиме розширенню бізнесу та появі нових вигідних ринків [1, с. 120–131]. Активне вивчення екологічного підприємництва розпочалося після Другої конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку 1992 року, під час якої була прийнята Декларація з навколишнього середовища і розвитку. В ній проголошено право держав на власну політику в галузі довкілля та розвитку, розробку власних ресурсів з урахуванням інтересів майбутніх поколінь, закріплено їхню відповідальність за завдання шкоди навколишньому середовищу такою діяльністю іншим державам.

На сьогоднішній день не існує єдиного визначення поняття «екологічне підприємство». На думку Шалгеттера С., під цим поняттям слід розуміти одну із форм екологічної поведінки підприємців, які мають одночасно високі ринкові та екологічні цілі [2, с. 45–58]. Купалова Г. розглядає екологічне підприємство як виробництво товарів та надання послуг з попередження, вимірювання, усунення чи обмеження екологічної шкоди, ліквідації відходів та зниження рівня шуму, а також застосування екологічно чис-

тих технологій з метою зменшення забруднення довкілля [3, с. 35–39]. На думку Тітенко Г. та Гаврюшова А., під екологічним підприємством слід розуміти діяльність суб'єктів господарської діяльності, пов'язану з виробництвом товарів, виконанням робіт чи наданням послуг та спрямовану на забезпечення екологічної безпеки, раціональне використання природних ресурсів і підвищення рівня охорони навколишнього середовища. Метою такої діяльності є отримання економічного та екологічного ефекту [4, с. 109–113].

Суб'єктами екологічного підприємництва є юридичні та фізичні особи будь-якої організаційно-правової форми власності та інші не заборонені законом суб'єкти господарювання, які займаються виробництвом та продажем екологічної продукції, виконанням робіт та наданням послуг екологічної значимості. Виходячи з цього, можна виділити основну ознаку екологічного підприємництва – виробництво екологічних товарів, виконання робіт та надання послуг екологічної значимості. До інших ознак можна віднести:

- створення суб'єктом підприємницької діяльності сприятливого екологічного середовища;

- дотримання екологічних вимог та стандартів при здійсненні підприємницької діяльності;

- дотримання принципу «циркуляції» при прийнятті підприємницьких рішень [5].

Основні види екологічного підприємництва наведені на рис. 1.

Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок, що більшість науковців розглядають екологічне підприємництво як діяльність суб'єктів господарювання – юридичних та фізичних осіб-підприємців, пов'язану з виробництвом екологічних продуктів, виконанням робіт, наданням спеціалізованих послуг екологічної значимості та інших видів екологічного підприємництва, не заборонених законом.

Розвиток екологічного підприємництва особливо актуальний для України, в якій продовжує йти війна. Кожного дня російські війська руйнують міста та села, завдають непоправної шкоди природі та довкіллю. Попри це, вже сьогодні має розпочинатися відбудова України. Однією зі стратегічних цілей такої відбудови є чисте та безпечне довкілля, подальший рух європейським «зеленим курсом» та ведення економіки за принципами сталого розвитку. Відновлення України не передбачає

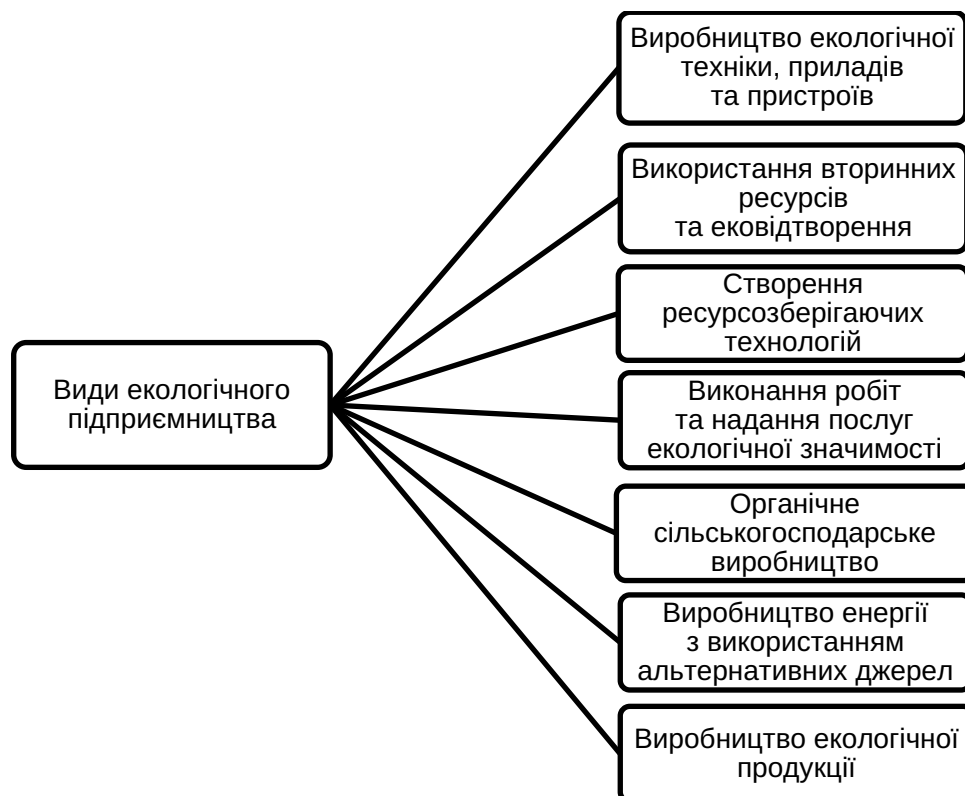

Рис. 1. Основні види екологічного підприємництва [6, с. 68]

Джерело: систематизовано автором

повернення до довоєнного стану. Планується повноцінна розбудова нашої держави та її інтегрування до європейської спільноти. Важливу роль в цьому відіграє екологічна модернізація українського бізнесу, яка на відміну від багатьох країн Європейського Союзу, відбувається занадто повільними темпами. Перш ніж проаналізувати розвиток екологічного підприємництва в Україні, розглянемо досвід європейських країн, які досягли певного успіху в цьому напрямі.

Для початку відзначимо, що на розвиток екологічного підприємництва в багатьох країнах Європи впливає політика Європейського союзу у сфері екологічних стандартів та охорони навколишнього середовища. Починаючи з 1970 року ЄС підписав близько двохсот угод з питань захисту довкілля. Значну роль у розвитку екологічного підприємництва європейських країн відіграють такі наднаціональні акти як Директива ЄС «Стратегічна екологічна оцінка», Директива 2008/98/ЄС присвячена регулюванню відносин у сфері відходів та Директива 2010/75/ЄС «Про промислове забруднення», впровадження якої є зобов'язанням України відповідно до Угоди про Асоціацію з ЄС.

Розглядаючи досвід країн Європи в розвитку екологічного підприємництва, варто відзначити успіх Німеччини, Чехії та Польщі.

В Німеччині переробка відходів відноситься до екологічного підприємництва. Саме Німеччина однією з перших розв'язала проблему переробки відходів на державному рівні, запровадивши паралельно з діючою системою переробки відходів дуальну систему. Підтверджуючи своє відповідальне ставлення до довкілля, компанії приєднуються до зазначеної дуальної системи та маркують свої товари спеціальним знаком. Кошти отримані від зазначеного маркування, спрямовуються на переробку використаної упаковки. Ефективність наведеної дуальної системи підтверджується її поширенням і на інші країни, в тому числі, й на Україну [7].

Чехія вирізняється оригінальним підходом до розвитку екологічного підприємництва, який ґрунтується на розвитку екологічної освіти. На сьогоднішній день така освіта доступна в усіх регіонах Республіки і базується на великій мережі неурядових центрів. Слід зазначити, що Чехія є першою країною, яка впровадила у сферу захисту ландшафтів систему, що забезпечує екологічну стійкість, а також забезпечила спеціальним екологічним менеджментом частину сільськогосподарських земель. При цьому податкове наванта-

ження у сфері навколишнього середовища в Чехії є одним із найнижчих у світі, що свідчить про підтримку екологічного підприємництва з боку держави.

В Польщі підприємці працюють над рішеннями, які дозволяють використання відходів, що підлягають переробці, в якості вторинної сировини. Польща досягла значного прогресу у повторному використанні матеріалів. Рівень переробки зріс з 15% у 2010 році зріс до 26% у 2020 році [8]. Слід зазначити, що реалізація багатьох проектів можлива завдяки підтримці Європейських фондів. Прикладами компаній, які займаються зазначеною діяльністю є Hartika, яка з деревного пилу виробляє меблі. Компанія Recycling Recovery Organization з використаних шин виготовляє поліефірну добавку для стабілізації асфальтобетонних покриттів [8].

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновок про наявність позитивного досвіду європейських країн щодо розвитку екологічного підприємництва, який може застосувати Україна в умовах повоєнної відбудови.

Повоєнна відбудова України має бути спрямована не тільки на відновлення інфраструктури. Не менш важливим є збереження довкілля, яке постраждало внаслідок війни. За останніми даними, збитки довкіллю складають понад 1,35 трлн гривень [9]. Війна вплинула на воду, повітря, ґрунт, рослинний та тваринний світ.

Станом на початок листопада 2022 року завдано наступні збитки довкіллю:

- 680,6 тис тонн нафтопродуктів згоріло та забруднило повітря небезпечними речовинами;
- 183 тис м² ґрунтів забруднено небезпечними речовинами;
- 38 тис тонн викидів від горіння російської техніки потрапило у повітря. При цьому утворилося 325 тис тонн відходів;
- 2,3 млн м² земель засмічено;
- 23,3 тис га лісів випалено, значна частина з них втрачена назавжди;
- 20% природоохоронних територій продовжують потерпати від війни;
- 8 заповідників та 10 національних парків окуповано;
- 16 рамсарським об'єктам, загальною площею 600 тис га, загрожує знищення;
- 2,9 млн га Смарагдової мережі перебуває в зоні ризику;
- 200 тис км² потребує розмінування;
- 7,1 млн м² об'єктів інфраструктури знищено. Залишки цих об'єктів спричинили значну шкоду довкіллю;

– 2,2 тис родовищ з енергоресурсами, металами та мінералами знаходяться в окупції [10].

Збитки, завдані довкіллю, постійно зростають, однак вже сьогодні можна сказати про їх величезні масштаби. Отже, в основі відбудови України мають лежати принципи збалансованого «зеленого» розвитку нашої держави. Пріоритетним має бути максимальне збереження довкілля та запобігання його руйнуванню.

Вкрай важливою у післявоєнній відбудові України є роль бізнесу. З огляду на катастрофічну ситуацію з довкіллям, українські підприємства мають сконцентруватися на екологічній модернізації, однак більшість із них не готові до цього.

З 20 липня по 1 серпня 2022 року діалогова та навчальна платформа з досягнення сталого розвитку «Глобальний договір ООН в Україні» (ГД ООН в Україні) спільно з Офісом із розвитку підприємництва та експорту, Центром розвитку інновацій, національним проектом Дія.бізнес та Advanter Group провела опитування щодо відновлення виробництва відповідно до Директиви 2010/75/ЄС «Про промислове забруднення», яка встановлює необхідність використання найкращих з точки зору захисту довкілля доступних технологій та методів управління (НДМТ), а також проведення оцінки відповідності таким технологіям.

Згідно з результатами опитування, використання НДМТ планує лише 8,2% підприємств. Лише 1,9% опитаних вже робили оцінку відповідності НДМТ. Більша половина підприємств (47%) ще не визначилися щодо цього питання (рис. 2).

Основною причиною такої ситуації є те, що більшість українських підприємств (84,3%) не поінформовані про найкращі доступні технології та методи управління, які вони повинні

застосовувати задля збереження довкілля відповідно до вимог ЄС. Лише 15,7% опитаних знають, що таке НДМТ (рис. 3).

Крім того, опитування показало, що найбільш обізнаними в ефективних з точки зору захисту довкілля технологіях є підприємства, які працюють в сфері сільського господарства, промисловості, машинобудування та телекомунікацій. Найменш обізнані представники легкої промисловості, виробництва меблів, оптової торгівлі [11].

Разом з тим, в Україні є компанії, які активно працюють над екологічною модернізацією свого виробництва та дотримуються вимог ЄС. Такими компаніями на сьогоднішній день є:

– Агропромисловий холдинг «Астра-Київ», який впроваджує ресурсоефективні технології на цукрових заводах ще з 2015 року. Компанія активно працює над розробкою стратегії з декарбонізації, спрямованої на покращення енергоефективності виробництва та, відповідно, на скорочення викидів парникових газів;

– ТОВ «Кроноспан УА», яке впроваджує найкращі доступні технології та методи керування, спрямовані на збільшення екологічної безпеки. Продукція компанії відповідає міжнародним вимогам CARB (California Air Resource Board) та EPA (Environmental Protection Agency of USA). Крім того, показники промислових викидів значно нижчі від стандартів ЄС;

– Міжнародна гірничо-металургійна група компаній «Метінвест» в довоєнний період розпочала запровадження сучасних енергоефективних технологій, які дозволяють зменшити викиди парникових газів. Водночас по закінченню війни планується відновлення вцілілих підприємств та використання найсучасніших та найбільш ефективних з точки зору захисту довкілля технологій;

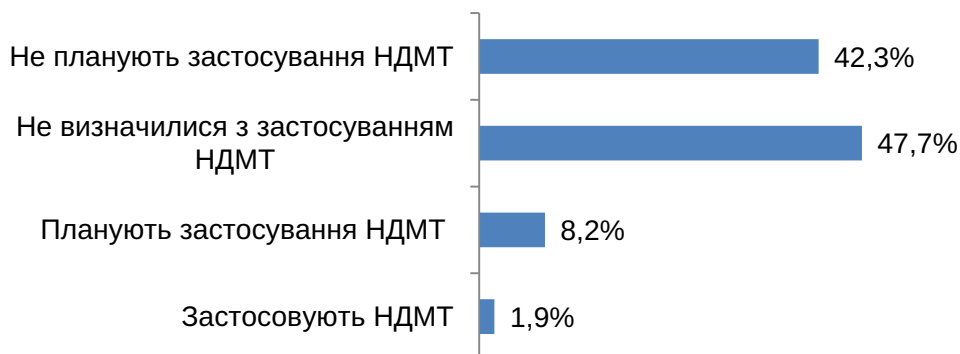

Рис. 2. Плани щодо налагодження виробництва підприємствами із застосуванням НДМТ, % [11]

– Українська промислова компанія «Інтерпайп», яка поетапно реалізує програму зі зниження споживання природного газу, що є одним із найважливіших завдань для подальшої декарбонізації та забезпечення енергетичної безпеки України.

Таким чином, все більше компаній України переобладнують виробництво з дотриманням екологічних вимог та стандартів ЄС. Цьому сприяє підтримка з боку держави, а саме Міністерства довкілля та Екологічного комітету, які одними із перших після початку війни вийшли на контакт з бізнесом. З метою зменшення регуляторного тиску на бізнес, який продовжив працювати під час війни, були внесені зміни в законодавство про екологію. Серед найважливіших змін варто відзначити:

- встановлення мораторію на проведені планових екологічних перевірок;
- переведення отримання екологічних дозволів в декларативний формат;
- продовження строків подачі екологічної звітності;
- перенесення запровадження нових екологічних нормативів для деяких видів промисловості;
- звільнення від сплати екологічних податків підприємствами, які знаходяться в регіонах з активними бойовими діями або на окупованих територіях [12].

Серед інших важливих кроків з боку держави необхідно відзначити ухвалення закону про управління відходами, який відповідає вже згаданій Директиві 2008/98/ЄС. Також був ухвалений законопроект про національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів, що імплементує положення Регламенту ЄС № 166/2006. Серед інших нововведень варто відзначити внесення змін до Кодексу про надра, які спрощують переоформлення, внесення змін та продовження дії дозволів для бізнесу. Відтепер всі зазначені дії будуть здійснюватися в онлайн режимі [12].

Не дивлячись на низку ключових змін в екологічній політиці, «екологізація» українських підприємств відбувається занадто повільними темпами. Згідно з опитуванням ГД ООН в Україні, основними проблемами, які уповільнюють екологічну модернізацію компаній та, відповідно, розвиток екологічного підприємства в Україні, є зниження кількості клієнтів, не прогнозованість розвитку ситуації в Україні, недоступність кредитів, відсутність достатнього капіталу, високі податки і збори тощо (рис. 4).

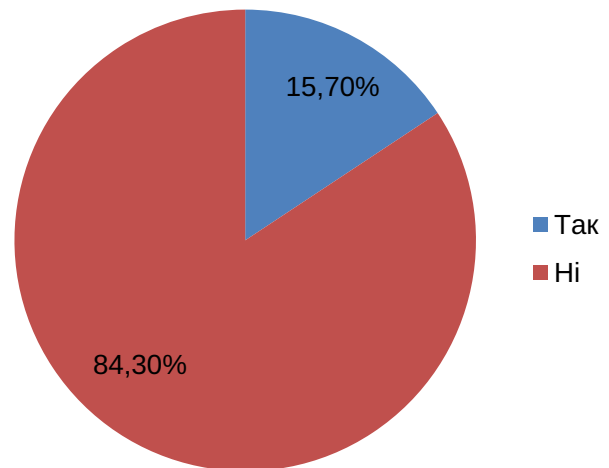

Рис. 3. Обізнаність підприємств стосовно НДТМ, % [11]

Подолання багатьох проблем можливе тільки після завершення війни. Однак деякі з них можна вирішити вже сьогодні. Для цього рекомендується здійснення наступних заходів:

- надання консультацій бізнесу щодо модернізації виробництва з урахуванням вимог законодавства ЄС, зокрема, Директиви 2010/75/ЄС «Про промислове забруднення», впровадження якої є зобов'язанням України відповідно до Угоди про Асоціацію з ЄС;
- доступ до фінансових інструментів та фондів Європейського Союзу на рівних умовах з іншими європейськими компаніями. Залучення фінансування та інвестицій на однакових умовах сприятиме швидкій післявоєнній відбудові;
- залучення безповоротної фінансової допомоги та технологій, які сприятимуть екологічній модернізації підприємства;
- надання доступних кредитів (під 0%) чи вигідних програм кредитування. Які дозволяють взяти кредитні кошти на довгий проміжок часу на закупівлю нового обладнання та підтримку ліквідності підприємства;
- локалізація виробництва обладнання, яке закуповується за кордоном, в Україні;
- підтримка експорту продукції, виготовленої українськими підприємствами;
- інвестиції в екологізацію виробництва та скорочення викидів під час повоєнного відновлення;
- приведення екологічної політики у відповідність до вимог законодавства ЄС.

Вирішення проблем екологічного розвитку підприємств сприятиме швидкій післявоєнній відбудові України, яка відбуватиметься без шкоди для довкілля.

Рис. 4. Основні проблеми розвитку екологічного бізнесу, % [11]

Висновки. Війна завдає непоправної шкоди довкіллю: воді, повітрю, ґрунтам, рослинному та тваринному світу. Саме тому післявоєнна відбудова має відбуватися на засадах Європейського зеленого курсу з використанням передових екологічних технологій та інструментів. Вкрай важливою у післявоєнній відбудові України є роль екологічного підприємництва. На сьогоднішній день розвиток екологічного підприємництва відбувається повільними темпами, що зумовлено низькою проінформованістю бізнесу про сучасні екологічні технології, відсутністю належної державної підтримки, непрогнозованою ситуацією в Україні, відсутністю достатнього капіталу, зменшенням кількості клієнтів, руйнуванням ланцюгів постачання, високими податками і зборами тощо.

Вирішення зазначених проблем потребує здійснення наступних заходів: надання консультацій бізнесу щодо екологічної модер-

нізації виробництва з урахуванням вимог законодавства ЄС, забезпечення доступу до фінансових інструментів та фондів Європейського Союзу на рівних умовах з іншими європейськими компаніями, залучення безповоротної фінансової допомоги та технологій для екологічної модернізації підприємств, надання доступних кредитів (під 0%) чи вигідних програм кредитування, локалізація виробництва обладнання в Україні, підтримка експорту продукції, інвестиції в екологізацію виробництва та скорочення викидів під час повоєнного відновлення, приведення екологічної політики у відповідність до вимог законодавства ЄС.

Практичне значення дослідження полягає в можливості застосування отриманих результатів вітчизняними підприємствами для екологічної модернізації своєї діяльності в умовах післявоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Quinn J. B. Next Big Industry: Environmental Improvement. *Harvard Business Review*. 1971. September/October. P. 120–131.
2. Schaltegger S. A. Framework for Ecopreneurship: Leading Bioneers and Environmental Managers to Ecopreneurship. *Greener Management International*. 2002. № 38. P. 45–58.
3. Купалова Г. І. Екологічне підприємництво як невід'ємна складова сталого розвитку України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2011. № 26. С. 35–39.
4. Тітенко Г. В. Морфологічний та контент-аналіз поняття «екологічне підприємництво». *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Екологія»*. 2012. № 1004. Вип. 7. С. 109–113. URL: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/8888/2/Gavru.pdf> (дата звернення: 30.01.2023).
5. Implementation of the Circular Economy Action Plan. European Commission. 2022. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en (дата звернення: 30.01.2023).
6. Бобкова А., Павлюченко Ю. Учасники відносин у сфері екологічного підприємництва. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. 58 с.

7. Лабазюк В. Дуальна система збору та утилізації відходів та відповідальність виробників за це. Чим корисний довід Німеччини? Хмельницька обласна рада. 2021. URL: <https://km-oblrada.gov.ua/dualna-systema-zboru-ta-utyilizacziyi-vidhodiv-ta-vidpovidalnist-vyrobnykiv-za-cze-chym-korysnyj-dosvid-nimechchyny/> (дата звернення: 30.01.2023).
8. Польські компанії з переробної промисловості створюють інновації в міжнародному масштабі. Економічні новини Польщі. 2022. URL: <https://aquila24.pl/23217/> (дата звернення: 30.01.2023).
9. Росія завдала збитків довкіллю України на понад 1,35 трлн грн. Рахункова палата. Радіо Свобода. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-dovkillia-zbytky-viyna/32117865.html> (дата звернення: 30.01.2023).
10. Природа та війна: як російська агресія вплинула на довкілля. Слово і Діло. 2022. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/pryroda-ta-vijna-yak-rosijska-ahresiya-vplynula-dovkilliya> (дата звернення: 30.01.2023).
11. Стан та потреби бізнесу для екологічного післявоєнного відновлення: результати опитування. CID. 2022. URL: <https://cid.center/the-state-and-needs-of-businesses-for-post-recovery-ecological-recovery-survey-results/> (дата звернення: 30.01.2023).
12. Бойко О. Законодавство про екологію: що змінилося протягом 2022 року. Mind. 2022. URL: <https://mind.ua/openmind/20251329-zakonodavstvo-pro-ekologiyu-shcho-zminilosya-protyagom-2022-roku> (дата звернення: 30.01.2023).

REFERENCES:

1. Quinn, J. B. (1971). Next Big Industry: Environmental Improvement. *Harvard Business Review*, 120–131.
2. Schaltegger, S. A. (2002). Framework for Ecopreneurship: Leading Bioneers and Environmental Managers to Ecopreneurship. *Greener Management International*, 38, 45–58.
3. Kupalova, H. I. (2011). Ekolohichne pidpryyemnytstvo yak nevid'yemna skladova staloho rozvytku Ukrainy [Ecological entrepreneurship as an integral component of sustainable development of Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Viys'kovo-spetsial'ni nauky*, 26, 35–39. [in Ukrainian]
4. Titenko, H. V. (2012). Morfolohichnyy ta kontent-analiz ponyattya «ekolohichne pidpryyemnytstvo» [Morphological and content analysis of the concept of "ecological entrepreneurship"]. *Visnyk KHNU imeni V. N. Karazina. Seriya «Ekolohiya»*, 1004, 7, 109–113. Retrieved from: <http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/8888/2/Gavru.pdf>. [in Ukrainian]
5. Implementation of the Circular Economy Action Plan. (2022). European Commission. 2022. Retrieved from: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en.
6. Bobkova, A., Pavlyuchenko, Y. (2017). Uchasnyky vidnosyn u sferi ekolohichnoho pidpryyemnytstva [Participants of relations in the sphere of ecological entrepreneurship]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, 58. [in Ukrainian]
7. Labazyuk, V. (2021). Dual'na systema zboru ta utylyzatsiyi vidkhodiv ta vidpovidal'nist' vyrobnykiv za tse. Chym korysnyy dovid Nimechchyny? [The dual system of waste collection and disposal and producers' responsibility for it. How useful is Germany's evidence?]. Retrieved from: https://km-oblrada.gov.ua/dualna-systema-zboru-ta-utyilizacziyi-vidhodiv-ta-vidpovidalnist-vyrobnykiv-za-cze-chym-korysnyj-dosvid-nimechchyny. [in Ukrainian]
8. Pol'ski kompaniyi z pererobnoyi promyslovosti stvoryuyut' innovatsiyi v mizhnarodnomu mashtabi (2022). [Polish companies from the processing industry create innovations on an international scale]. Retrieved from: <https://aquila24.pl/23217/>. [in Ukrainian]
9. Rosiya zavdala zbytkiv dovkilliyu Ukrainy na ponad 1,35 trln hrn – Rakhunkova palata. (2022). [Russia has caused damage to Ukraine's environment to the tune of over UAH 1.35 trillion – Accounting Chamber]. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ukraina-dovkillia-zbytky-viyna/32117865.html>. [in Ukrainian]
10. Pryroda ta viyna: yak rosiys'ka ahresiya vplynula na dovkilliya. (2022). [Nature and war: how Russian aggression affected the environment]. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2022/11/08/infografika/suspilstvo/pryroda-ta-vijna-yak-rosijska-ahresiya-vplynula-dovkilliya>. [in Ukrainian]
11. Stan ta potreby biznesu dlya ekolohichnoho pislyavoyennoho vidnovlennya: rezul'taty opytuvannya. (2022). [State and needs of business for environmental post-war recovery: survey results]. Retrieved from: https://cid.center/the-state-and-needs-of-businesses-for-post-recovery-ecological-recovery-survey-results. [in Ukrainian]
12. Boyko, O. (2022). Zakonodavstvo pro ekolohiyu: shcho zminylosya protyagom 2022 roku [Legislation on ecology: what changed during 2022]. Retrieved from: <https://mind.ua/openmind/20251329-zakonodavstvo-pro-ekologiyu-shcho-zminilosya-protyagom-2022-roku>. [in Ukrainian]